

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/45930>

Please be advised that this information was generated on 2017-11-20 and may be subject to change.

HENK VAN HOUTUM EN ROOS PIJPERS

Angst en protectie in het grens- en immigratiebeleid van de Europese Unie. Over 'tsunami's', 'cherry picking' en 'gated communities'

I. INLEIDING

Living is easy with eyes closed
Misunderstanding all you see
Nothing is real and nothing to get hung about
Strawberry fields forever
The Beatles (1967)

In de loop der tijd, maar vooral sinds het openen van de interne markt, heeft de Europese Unie haar immigratiebeleid steeds restrictiever gemaakt, waarbij de aandacht specifiek werd gericht op aanscherping van het asielbeleid, het agressief bestrijden van illegale migratie en het vergroten van de reikwijdte van het Europese migratiebeleid naar de landen van oorsprong en doorgang. Tegelijkertijd met deze in toenemende mate drastische, bijna militaristische bescherming van de grensovergangen aan de buitengrenzen van de Europese Unie, worden diezelfde grenzen van lidstaten in de Europese Unie meer en meer selectief opengesteld voor diverse migrerende arbeiders van landen buiten de EU om een groeiende schaarste van tijdelijke en permanente arbeid in deze lidstaten tegen te gaan. De noodzaak voor meer economische immigratie in de directe toekomst is inmiddels in meerdere beleidsrapporten vervat door de Europese Commissie.¹ Om de historische en politieke grondslagen van het huidige enerzijds gesloten en anderzijds open immigratiebeleid te begrijpen, reflecteren we in deze bijdrage op de invloed van de factoren protectie van com-

fort en de angst voor het verlies van comfort. Deze factoren manifesteren zich in de protectie van en de angst voor het verlies van economische welvaart, openbare veiligheid en sociale identiteit. We beargumenteren dat de veelgebruikte metafoor van een hermetisch afgesloten 'Fort Europa' feitelijk onjuist is, daar de poorten van de Europese Unie juist nadrukkelijk open staan voor strategisch geselecteerde immigranten die worden aangetrokken om het comfort te verhogen. De EU kan om die reden beter gekenschetst worden als een *gated community*. Want, net als in het huidige grensbeleid van de Europese Unie, wordt ook in een *gated community* de kapitalistische levensstijl van comfort beschermd tegen relatief hoge materiële en sociale kosten voor hen die buiten de poorten blijven. Maar niet alleen is het verschuilen achter de poorten van een *gated community*, om te proberen het verbeelde gevaar van de Ander uit te sluiten, gedoemd tot falen omdat het verlangen om de eigen eenheid puur te houden eindeloos en onverzadigbaar is, het is nog problematischer, het ondersteunt en reproduceert tevens de mondiale ongelijkheid en segregatie zowel in materiele als in symbolische zin.

2. EIGEN GROND EERST

Ultimately we know deeply that the other side of every fear is a freedom

Marilyn Ferguson (1938)

Binnen de economische wetenschap is protectie al sinds het ontstaan van de discipline een centraal onderwerp van studie. In deze academische discipline wordt protectie hoofdzakelijk vertaald als een beleidsmaatregel van de overheid als reactie op de angst voor open grenzen. Open grenzen en de daarmee samenhangende vrijhandel in kapitaal, arbeid, goederen en diensten, zo wordt gevreesd

door sommige beleidsmakers, zou een negatieve uitwerking hebben op de kwetsbare eigen nationale economie en werkgelegenheid. Dit is de reden dat zij beschermende maatregelen wensen te nemen om hun economie en werknemers te beschermen tegen sterke exportconcurrentie.² Die houding spoort echter niet met het wetenschappelijke denken op dit vlak. Er is inmiddels een sterke traditie van liberaal economische studies die aantonen dat protectie in de vorm van tariefmuren en (immigratie) quota in plaats van open grenzen en vrijhandel in termen van welzijnsdistributie inefficiënt is. Het blijkt dat in veel gevallen, maar zeker bij kleine economieën de wereldprijzen niet kunnen worden beïnvloed, en dat protectiemaatregelen een negatief welvaartssaldo tot gevolg hebben.³ Gebruikmakend van de inzichten van deze liberale economische studies lanceerde de Europese Unie in 1988 haar interne marktstrategie, waarbij de grenzen werden opengesteld voor vrij verkeer van kapitaal, goederen, diensten en, het meest controversieel, arbeid, teneinde de welvaartswinsten in de Europese Unie te maximaliseren. Diezelfde economische ideologie wordt echter nu met voeten getreden als het gaat om de buitengrenzen van de Europese Unie. Hier wordt op klassieke wijze een strenge vorm van protectie toegepast, die economisch niet goed verklaard of verdedigd kan worden, en dus vooral politiek moet worden opgevat.

Vanuit een geheel ander perspectief, namelijk de kritische / radicale geografie, is de openheid van staatsgrenzen ook een belangrijk onderwerp van debat. Zo betoogde Harald Bauder recentelijk dat vanuit het gezichtspunt van gelijke economische kansen en globale rechtvaardigheid het idee van internationale migratiecontroles niet duurzaam is.⁴ Hij roept op tot een alternatieve, meer open en creatieve denkwijze als het gaat om de internationale beweging van mensen. In een reactie op het stuk van Bauder schrijft Frank Düvell dat *[i]mmigration regimes are not only unjust, they also create as many problems as they claim to solve*.⁵

Michael Samers vraagt zich in dit verband af of wij wellicht nog altijd door de 'Hobbesiaanse spoken' van nationale staten worden achtervolgd.⁶ De angst voor chaos in een wereld van vrij verkeer van mensen regeert blijkbaar, constateert hij. Hij roept op tot een niet-teleologisch denkbild van de mondiale maatschappij en stelt voor de grenzen te openen omwille van gelijke economische kansen en tegelijkertijd een mondiale staat te creëren om diegenen die fysiek of emotioneel niet in staat zijn of willen verplaatsen te ondersteunen. In een recente interventie in het kritisch-geografische tijdschrift *Antipode* roept Megoran op tot het (her)formuleren van argumenten om migratiecontroles te beëindigen.⁷ Elders stellen migratie-experts Jordan en Düvell een kosmopolitisch economisch lidmaatschapssysteem voor.⁸ Ze beargumenteren dat de huidige nieuwe vormen van mondiaal economisch nomadisme vragen om een herdefiniëring van het begrip burgerschap, één die verder gaat dan nationale grenzen. De groep kritisch geografen wordt in hun betoog ondersteund door tal van activistenbewegingen, zoals het *No Border Network* en de *No One is Illegal*-beweging die beide zowel in grootte als invloed groeien en krachtig pleiten voor de afschaffing van staatsgrenscontroles. Het denken in termen van vrijheid en rechtvaardigheid is voorts natuurlijk van oudsher een belangrijk thema binnen de politieke en sociale filosofie. Het is niettemin opvallend dat dit rechtvaardigheidsdenken vaak louter op de nationale schaal betrekking heeft. Niettemin neemt ook bij auteurs uit de liberale en libertaristische hoeken van de politieke filosofie de aandacht voor het openen van grenzen toe. Expliciet wordt er door sommigen in deze hoek van de filosofie gezocht naar manieren om de vanzelfsprekendheid van het nationale en nationalistische denken te doorbreken. Met name de aantasting van het principe van gelijkheid van individuen en vrijheid van beweging door staatsgrenzen is sommige liberale politieke theoretici en kosmopolitische libertaire denkers een doorn in het oog.⁹ Onlangs verwoordde de Will Kymlicka het als volgt:

*'boundaries are a source of embarrassment for liberals of all stripes, at least if these boundaries prevent individuals from moving freely, and living, working and voting in whatever part of the globe they see fit.'*¹⁰

En verderop:

*'Any political theory which has nothing to say about these questions is seriously flawed. Moreover, the result, intentional or unintentional, is to tacitly support the conservative view that existing boundaries and restrictive membership are sacrosanct.'*¹¹

Maar ondanks deze groeiende groep vrijheidsdenkers en activisten die het denken in louter nationale economieën en rechtvaardigheid willen doorbreken, is er tegelijkertijd, zoals Samers terecht heeft opgemerkt, geen enkele democratische rechtsstaat in de wereld waar liberale democratie wordt gecombineerd met een volledige vrijheid van beweging.¹² Sterker nog, politiek gezien is in de laatste jaren het beleid aangaande immigratie alleen maar restrictiever geworden.¹³ Om met de woorden van migratie-deskundige Düvell te spreken: *'...the new world order shows a tendency towards more exclusive and authoritarian (migration) regimes instead of, for example, taking advantage of the historical opportunity to extend liberal freedoms.'*¹⁴ Illustratief daarvoor is dat in de laatste jaren de kwesties immigratie en minderhedenintegratie de politieke agenda's en media in de lidstaten van de Europese Unie zeer sterk hebben gedomineerd. Dit heeft mede geleid tot een maatschappelijk discours waarin de multiculturele maatschappij als een gefaald beleid wordt beschouwd en inmiddels taboe is verklaard. In Nederland wordt er zelfs gesproken van een 'multicultureel drama'. Het dominante beleid is inmiddels zo nadrukkelijk gericht op een strikt grensregime en op assimilatie met de zogenaamde autochtonen,¹⁵ dat de

migratiemotieven van hen die naar de EU willen komen als (tijdelijke) migrant worden gecategoriseerd in termen van productief/onproductief, vriendschappelijk/vijandig en goed/slecht, met de directe dichotome consequentie dat men wel of niet wordt toegelaten. Het is zeer aannemelijk dat, hoewel er geen direct verband bestaat tussen arbeidsmarktimmigratie en terrorisme, de terroristische aanslagen van 9/11 sterk hebben bijgedragen aan de constructie van het huidige restrictieve, bijna militaristische grens- en immigratiebeleid. Vooral de Moslimmigranten, de zogenaamde ‘allochtonen’¹⁶ zijn in dit post 9/11 debat een belangrijk subject van harde politieke retoriek geworden.¹⁷ De niet-van-ons-en-niet-van-hier categorie, de ‘devianten’, de niet westerse immigranten worden tegengehouden aan de grenzen en zijn subject van een strenge vorm van nationalistische panopticon-achtige bio-politiek, waarbij ze metrisch worden gescand en geteld, onderworpen worden aan tests, inburgeringsprogramma’s en andere vormen van assimilatiebeleid. In Nederland bijvoorbeeld maakt het Centraal Bureau voor Statistiek (CBS), een dubieus onderscheid tussen autochtonen, allochtonen, en allochtonen van niet-westerse landen. Een evenzo problematische modernistische biopolitieke categorisatie op het niveau van de EU is de lijst die aangeeft van welke niet-EU landen de ingezetenen in bezit moeten zijn van een visum voor het ingaan van de Europese Unie (de EG-Verordeningen 539/2001, 2414/2001 en 453/2003). Op deze zogenaamd zwarte lijst blijken, naast arme Afrikaanse en Zuid-Amerikaanse landen, opvallend veel moslimlanden te staan. Het lijkt erop alsof in het bewaken van de buitengrenzen de EU een machtslogica volgt waarbij de wereld wordt ingedeeld in Leden en Niet-leden, EU en niet-EU, Interne Markt en Buurlanden, In en Uit, Binnen en Buiten, Westen en niet-Westen, Vooruitgang en Achtergebleven, zij die de Verlichting wel hebben meegemaakt en zij die nog in Duisternis verkeren. Door de wereld binair te verdelen en door pogingen een eenvormige Europese beschaving en een

identiteit te creëren en/of definiëren, wordt exclusiviteit niet als een probleem ervaren, maar gezien als een logica, een trots. Het gevolg van een dergelijke uitsluitingspolitiek is echter dat het Andere, de Niet-EU, specifiek het niet-westers niet-EU deel van de wereld als een collectieve identiteit wordt opgevat. Zij zijn allen niet-westerse immigranten, de *non-natives*, de ‘allochtonen’, van een andere grond, niet van hier. Deze klassieke grondpolitiek in termen van het volk van eigen grond eerst, die nog altijd doorwerkt in de nationale en mede daardoor ook in het Europese toelatings- en immigratiebeleid, voedt de fobie voor en het verlangen zich te beschermen tegen het andere, het vreemde, de *xenos* die de verbeelde puurheid, orde en authenticiteit van de eigen hier geboren en getogen gemeenschap en traditie zou bedreigen.¹⁸

3. DE ANGST OM OVERSPOELD TE WORDEN

*...Before I built a wall I'd ask to know
What I was walling in or walling out,
And to whom I was like to give offence...*
Robert Frost (1930)

De exclusiviteitspolitiek van de EU construeert en beschermt een ruimte van verschil, een eigen interne ruimte van *Heimlichkeit*, een gevoel van op je gemak te zijn, thuis te zijn en je te kunnen afsluiten van een wereld van chaos en onrust daarbuiten. De protectie die wordt geboden betreft hoofdzakelijk het comfort, wat afkomstig is van het Latijnse *comfortare*, het zich versterken, zich op het gemak voelen.¹⁹ De Ander, de vreemdeling wordt gezien als iemand die potentieel het eigen comfort en het gemak, de vanzelfsprekendheid van het eigen thuis komt verstoren. Psychoanalyticus Jacques Lacan heeft op krachtige wijze beargumenteerd dat de constructie van angst voor het verlies van gemak en vanzelfsprekendheid verklaard moet

worden vanuit een gevoel overweldigd of overspoeld te worden door naamloze, potentieel grote stromen, hordes, massa's en stromen van Anderen die dreigen de bestaande en vertrouwde wereld te ontkennen, te laten verdwijnen, te legen.²⁰ Deze instroom en pressie van Anderen wordt gepercipieerd als overweldigend wanneer er een tekort aan ruimte is voor het definiëren van het Zelf, een tekort aan ruimte om de eigen verlangens (in termen van economisch welzijn, openbare veiligheid en sociale identiteit) te realiseren. Voor Lacan is het menselijk tekort een verlangen dat principieel oneindig en onvervulbaar, en tegelijkertijd ook noodzakelijk is. Maar wanneer *le manque vient à manquer*, wanneer dit tekort ontbreekt, dan is er *angustia*, angst. *Es ist einem unheimlich*; het wordt iemand ongemakkelijk, het bekende wordt vreemd, niet-thuis. Dan ontbreekt de ruimte om het verlangen zelf in te vullen. Dan is het lege huis van het Zelf gevuld door Anderen. Op het moment dat de dreiging in perceptie groter wordt, dan is een veeltoegepaste strategie de dreiging te proberen te stoppen, te ontvluchten en/of proberen te bevechten, teneinde de overmeestering door de Anderen en/of de waanzin van het Zelf te ontkomen. De klassieke overlevingsstrategie is het opwerpen van een grens. Er wordt een halt ingeroepen door herbegrenzing of versteviging van de grenzen van het Zelf of het Wij. Een grens moet daarom begrepen worden als een afstandscreatie, een grens wil tot uitdrukking brengen: houdt uw afstand, tot hier en niet verder, tenzij het Zelf of het Wij het binnengaan toelaat.

Het is precies die angst om te worden overweldigd door vreemdelingen, om te worden 'überfremdet', die in het huidige tijdsgewricht zo significant is. Illustratief is dat in de huidige debatten over migratie onverbloemd en onbeschaamd wordt gesproken over *stromen*, *hordes*, *massa's*, *stromen* en zelfs 'tsunami', waartegen *dijken* moeten worden opgeworpen om niet *overstroomd* en *overspoeld* te worden. Het is een water-analogie die vooral in Nederland bij-

zonder effectief blijkt te zijn. Deze dominante politieke verbeelding en constructie van de angst voor de Ander, de vreemdeling is volgens geograaf David Sibley een 'kolonisatie van hun sociale leven.'²¹ Socioloog Zygmunt Bauman gebruikt nagenoeg dezelfde termen in dit verband, hij spreekt over de EU als 'de kolonisatie van vrienden als leden of geassocieerde leden, onder wie de gemeenschappelijke kennis en rijkdom wordt geconstrueerd en verdeeld'.²² Aan de Ander worden pas lidmaatschaps- en verblijfsrechten verleend als een dergelijke uitbreiding van rechten economisch wenselijk en niet bedreigend is.²³ De identiteit van Vreemdelingen is dan ook geen keus van henzelf.²⁴ Ze worden door 'ons' tot een 'zij' gemaakt, door 'ons grensbeleid' en 'onze' taxatie van hun rentabiliteit en potentiële assimilatiepotentie welke gebaseerd is op basis van hun land van geboorte, kleur, godsdienst en cultuur.²⁵ Iedere maatschappij creëert aldus zijn eigen vreemdelingen en zo ook de 'onze', de Europese Unie.²⁶ Het gevolg van een dergelijke productie van het Wij en het Zij is een verhoogde onrust en angst, of in de woorden van Sibley 'een morele paniek'.²⁷ Subjecten van die morele paniek zijn dus vooral die ingezetenen van de ingebeelde terra incognita buiten de Europese Unie die in de verbeelding 'massaal' 'onze' territoria dreigen te overlopen. Zij zijn de nieuwe Barbaren en de ingebeelde oorzaak van vele sociale problemen in de Europese Unie. Ondanks deze krachtige en vaak populistische retoriek en protectie, is de angst voor immigranten over de Europese Unie over het algemeen niet gestoeld op een grondige kennis van de huidige globale migratieontwikkelingen. Want, ondanks de vaak gebruikte beeldtaal van hordes en massa's, is er slechts een fractie van de totale mensheid migrant en is vervolgens van dat percentage de EU de 'ontvanger' van slechts een klein deel van het aantal migranten op de wereld. Maar dit gegeven lijkt inmiddels geen significante invloed meer te kunnen uitoefenen op de morele paniek die in het huidige politieke landschap van de EU zo bepalend is geworden. De beeldvorming zelf is de realiteit geworden.

4. SELECTIEVE PROTECTIE

Het verlangen naar protectie laat diepe sporen na in het landschap aan de grenzen. In de loop van de jaren is het grensbeleid van de EU drastisch gemilitariseerd, zelfs tot op het punt waar pogingen om ongezien te blijven voor de grenswachten of het vluchten voor de jacht op illegalen hebben geleid tot de dood van immigranten. Het protectionisme van de lidstaten gaat blijkbaar zover dat de externe grens letterlijk een *deadline* wordt door de komst van hen die werk of een heenkomen zoeken als misdadig te bestempelen. Des te gruwelijker is dat de sterfgevallen impliciet worden gezien als *collateral damage* ten gevolge van de noodzakelijk geachte strijd tegen illegale migratie. De angstpolitiek eist daarmee een gruwelijke tol. De migranten zijn wat Bauman noemt de 'wasted lives'.²⁸ De ramingen verschillen, maar velen zijn het erover eens dat er inmiddels ongeveer zeven- tot achtduizend vluchtelingen zijn gestorven in hun poging de EU binnen te komen. Zij die erin slagen om het spel van Russische roulette aan de grens te overleven komen vervolgens binnen in een woud van immigratieregels die aan duidelijkheid, consistentie en efficiëntie veel te wensen overlaat, hetgeen soms jaren wachten in noodgebouwen tot gevolg heeft. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Europa door velen als een fort wordt omschreven. Maar toch zouden wij hier willen beargumenteren dat, naast de geografische onjuistheid van de term Fort Europa (aangezien het eigenlijk de grenzen van de Europese Unie betreft), het beeld van een fort steeds onhoudbaarder is. Want de feiten over de mensen die aan of op weg naar de poorten van de EU sterven, die inderdaad bij het beeld van een fort passen, contrasteren scherp met het naarstig zoeken naar en het openen van de grenzen voor economisch waardevolle, naar verluidt schaarse vormen van arbeid. In één van haar vroegere geschriften over mondiaal kapitalisme drukt Saskia Sasen deze tweeslachtige begrenzing als volgt uit:

'National boundaries do not act as barriers so much as mechanisms reproducing the system through the international division of labor... Border enforcement is a mechanism facilitating the extraction of cheap labour by assigning criminal status to a segment of the working class – illegal immigrants. Foreign workers undermine a nation's working class when the state renders foreigners socially and politically powerless. At the same time, border enforcement meets the demands of organised labour in the labor-receiving country insofar as it presumes to protect native workers. Yet selective enforcement of policies can circumvent general border policies and protect the interests of economic sectors relying on immigrant labor'.²⁹

De vaak populistische angst en de daaruit voortvloeiende maatregelen tegen ongevraagde migratie van wat gelukszoekers zijn gaan heten, staan lijnrecht tegenover het huidige verlangen om bepaalde arbeidsmigranten te acquireren. Vele Europese staten trachten momenteel het hoofd te bieden aan structurele tekorten in termen van specifieke kennis of vaardigheden, en een verouderende actieve beroepsbevolking. Dit aantrekkingsbeleid is zelfs een ware *battle for brains and gains* geworden en de verwachting is dat de concurrentie om bepaalde arbeidskrachten alleen maar groter wordt.³⁰ Zo heeft Duitsland onlangs een Green Card systeem ingevoerd voor specialisten in informatietechnologie. Nederland heeft een *fast-track* procedure, een snelloket voor bepaalde beroepen in het bedrijfsleven met als expliciet doel de normale procedure van de immigratie- en naturalisatiediensten te versnellen dan wel te omzeilen. En het Verenigd Koninkrijk werft managers en ondernemers in zijn *Highly Skilled Migration Programme*. Dit programma is uitzonderlijk in die zin dat het niet zozeer vraag- als wel aanbodgestuurd is: de toegevoegde waarde van migranten wordt beoordeeld op basis van een puntensysteem.³¹ Gemeenschappelijk in de rekrutering van de verschillende nationale immigratieregimes in de EU

is dat immigranten als topmanagers, ingenieurs, wetenschappers, voetballers en dergelijke van buiten de EU onderwerp zijn geworden van een stevige concurrentieslag tussen lidstaten. Daar komt nog bij dat in vrijwel alle landen van de EU een uitzondering gemaakt wordt in het strenge restrictieve beleid voor schaars verkrijgbare seizoensgebonden arbeid in sectoren als de landbouw en de bouw.³² Dus in tegenstelling tot het ‘anti-dumping’ beleid dat van toepassing is op de zogenaamde gelukszoekers en illegale immigranten, worden sommige immigranten juist gezien als waardevolle *assets*, die op nationale arbeidsmarkten zeer welkom zijn om nationaal economisch voordeel te kunnen behalen. Tenslotte is er een beleidsontwikkeling in gang gezet die ‘vervangingsimmigratie’ heet, zijnde het rekruteren van immigranten die het verouderen van binnenlandse arbeidskrachten in de EU moeten ondervangen.³³ In 2003 sprak de Commissie in dit verband uitdrukkelijk van een economische en demografische uitdaging op de arbeidsmarkt in de Unie.³⁴ En in 2005 liet het Groenboek *On an EU approach to managing economic migration* doorschemeren in de richting te willen gaan van een geharmoniseerd systeem van *fast-track* migratie en *Green Cards* voor de Europese Unie als geheel debatteert. Recentelijk sprak EU Commissaris Franco Frattini hierover³⁵ als volgt, ‘[f]or the first time Europe is facing not a threat but a possible opportunity to manage in a coherent manner the important phenomenon that is economic migration. We need a new strategy.’ Al diegenen die in de categorie ‘belangrijke toegevoegde waarde voor de EU’ vallen, worden het onderwerp van een actief rekruteringsbeleid. Daartoe wil de Commissie gebruik gaan maken van een ‘economische behoeftentest’, te doen door de afzonderlijke lidstaten.³⁶

De grenzen van de EU zijn kortom het subject geworden van een bewust dualistisch beleid: zeer strenge restrictie en jacht op illegalen enerzijds en actief, gestratificeerd rekruteringsbeleid teneinde de welvaart te bestendigen

anderzijds. *Right of passage* and *access* zijn daarmee de sleuteltermen geworden in het huidige immigratiebeleid van de EU. In de woorden van de socioloog Bauman: ‘...it is now the access to global mobility which has been raised to the topmost rank among the stratifying factors. It also reveals the global dimension of all privilege and deprivation, however local. Some of us enjoy the new freedom of movement sans papiers. Some others are not allowed to stay put for the same reason.’³⁷ Deze gelaagdheid in burgerschapsrechten, die aldus ontstaat, is in de woorden van Lydia Morris een generieke term voor de waaier van immigratiestatusen die wordt gecreëerd door de differentiatie van rechten in termen van werkgelegenheid, asiel, woonplaats, naturalisatie en familiehereniging.³⁸ Zij die een hogere verwachte welvaarts- en werkgelegenheidsopbrengst hebben voor de nationale samenleving en/of zij die een laag veiligheidsrisicoprofiel hebben en direct assimileerbaar zijn in de ‘westerse’ consumptiemaatschappij maken de grootste kans op toelating tot het nationale territorium en krijgen voorrang bij het verkrijgen van burgerschapsrechten. Sleutelfactoren in dit stratificatieproces, deze selectieve protectie, zijn kortom marktwaarde en assimilatiepotentie.³⁹ Een dergelijk immigratiebeleid behandelt mensen als verhandelbare goederen, als invoerproducten die beoordeeld worden, ‘gescand’ worden op hun toegevoegde waarde en mogelijk gevaar voor de samenleving. De filosoof Slavoj Žižek spreekt in dit verband van een *depolitisering* van de politiek door een religieus aandoende eenkennige liefde voor economisch succes en vooruitgang. Het is de God van de vooruitgang die verblind wordt aanbeden en die de politiek van het Europese migratiebeleid tot een schijnbaar neutrale administratieve procesbegeleider reduceert.⁴⁰ Dergelijke protectie van nationale economische identiteit is een vorm van collectief eigenbelang van een gemeenschap van mensen die elkaar ‘leden’, in casu lidstaten, van een territoriaal gebonden ‘club’ noemen, in casu de Europese Unie.⁴¹ Het lidmaatschap biedt de leden een levensstijl van comfort en

veiligheid, omdat aldus gedefinieerde bedreigende elementen worden buitengesloten en buitengehouden, dan wel gekanaliseerd worden aangeboden. Dit alles om de behoefte en het verlangen naar behoud van comfort en veiligheid te kunnen bevredigen.

Het gevolg van een dergelijke protectionistische politiek is dat juist datgene in stand wordt gehouden en zelfs deels gecreëerd wordt waartegen bescherming wordt gezocht, namelijk de komst van 'illegale' immigranten en 'gelukszoekers'. Het zijn niet de mensen die illegaal willen binnenkomen of die louter op zoek zijn naar een deel van ons 'geluk', het is de EU, de gemeenschap, die hen als zodanig definieert door de standaarden voor wat valt onder legale immigratie en wat niet valt onder gelukszoekers te definiëren. Illegale immigranten en gelukszoekers zijn een constructie van de EU zelf, het is geen essentie, geen wezenskenmerk van hen die naar de EU willen komen. Het wekt vanuit dit perspectief dan ook geen verwondering dat de precieze constitutie van het grensbeleid en het immigratiebeleid een bron van creativiteit en innovatie wordt en een stimulus voor profijtzoekers om de mazen van de wet te vinden of de wet zelf te overschrijden teneinde semi-legale of illegale arbeid binnen te halen.⁴² Er zijn daarom geen onschuldige partijen in de constructie van halfwettelijke en buitenwettelijke arbeid. De mensen die zonder de juiste papieren grenzen oversteken, de consumenten die goedkope illegaal geproduceerde goederen kopen, de huishoudens en bedrijven die illegale arbeid inhuren, de overheid die illegaliteit definieert en oogluikend toestaat, ze hebben allen een eigen belang in het laten voortbestaan van de illegale arbeid in een territoriale gemeenschap. Met andere woorden, discoursen over 'regels zijn regels' en over 'strikt maar rechtvaardig' migratiebeleid construeren institutionele grenzen die direct voeding geven aan de creatie van onwettige migratie en onwettige werkgelegenheid, welke op hypocriete wijze door veel deelpartijen in

de samenleving niet alleen wordt gedoogd, maar zelfs actief wordt gerekruteerd. Samenvattend, in menig opzicht is wat vaak wordt omschreven als Fort Europa, een vesting die dodelijk in haar effect kan zijn voor hen die de protectiemuur ongezien willen beklimmen en overschrijden, tegelijkertijd vol gedoogde mazen en gaten voor economische migranten vanwege quasi-legale en onwettige profijtzoekende belanghebbenden binnen diezelfde vesting.⁴³

5. DE EU ALS EEN GATED COMMUNITY

Such a pretty house
Such a pretty garden
No alarms and no surprises
Please
Radiohead (1997)

Dus wat blijft er over van het beeld van Fort Europa wanneer deze neo-liberale stratificatiepolitiek, deze actief verworven doorgang van 'waardevolle' immigranten in ogenschouw wordt meegenomen? De stelling die we hier zouden willen verdedigen is dat de Europese Unie veel meer dan als een fort, vooral als een *Gated Community* gezien moet worden. Een *Gated Community*, een gemeenschap met poorten, een verdedigde wijk, is een type vastgoedontwikkeling dat in landen met grote interne inkomensverschillen zoals Mexico, Brazilië, Zuid-Afrika maar ook in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk kan worden aangetroffen.⁴⁴ Historisch gezien werden beveiligde hekgemeenschappen opgebouwd om familielandgoederen te beschermen en om de vrijetijdsleefstijl van gepensioneerden te vergemeenschappelijkten.⁴⁵ Het fenomeen van de *gated community* heeft zich echter geleidelijk verspreid naar *resorts* en *country clubs* voor de welgestelden en tenslotte naar de suburbane woonvormen van de mid-

denklasse.⁴⁶ Het gemeenschappelijke doel van *gated communities* is de verwezenlijking van een enclave waarin de welgestelde gemeenschap zichzelf afsluit van de rest van de samenleving, voornamelijk uit angst voor criminaliteit in de samenleving, de bestending van de welvaart en de behoefte om onder elkaar te zijn, zich te willen herkennen in een wat gezien wordt als een authentieke, traditionele identiteit. De *gated communities* beperken de fysieke toegang tot hun grondgebied met hekken en bieden daarom een verondersteld grotere mate van controle over hen die de gemeenschap in- en uitgaan. Alles draait om de *right of passage* in deze *gated communities*. Zonder de juiste papieren of het juiste pasje kom je niet voorbij de slagbomen van de hekgemeenschap.

Volgens Davis past deze panopticon-achtige bewaking en 'screening' van een territorium in de algemene sociale tendens van meer sociale controle en bewaking in en van openbare ruimten.⁴⁷ In een uitstekend empirisch overzicht gaven Blandy et al. de volgende definitie van *gated communities*:

'Walled or fenced housing developments to which public access is restricted, often guarded using CCTV and/or security personnel, and usually characterised by legal agreements (tenancy or leasehold) which tie the residents to a common code of conduct'.⁴⁸

De hekgemeenschappen drukken een duidelijke vorm van sociaal-ruimtelijke insolidariteit uit, van een purificatie van ruimte, en van het contractueel vastleggen van het verlangen naar privacy, controle, comfort en veiligheid. Een hekgemeenschap wordt met opzet gemaakt om een scheiding te veroorzaken en te reproduceren in de homogene ruimte, om sociale segregatie en welvaartsdifferentiatie ruimtelijk uit te drukken en te handhaven. De niet-leden, vaak de niet-blanken -Davis definieert de slagbomen van de gemeenschap zelfs als 'Witte Muur'- en de niet-rijken,

zijn uitgesloten van deze in de ruimte begrensde contractuele gemeenschappen.⁴⁹ Lidmaatschap is contractueel vastgelegd en voor de gezamenlijke bescherming wordt betaald. De buitenstaanders, de niet-leden worden gecategoriseerd in termen van gasten, vreemdelingen of tijdelijke werkers. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat de identiteit van de leden als een te kopen *life-style*, als een te verwerven sociale status wordt vermarkt. De protectie die binnen de hekgemeenschap wordt geboden is daarmee feitelijk een commercialisering van angst voor de verbeelde chaos, en ingebeelde barbaarsheid en duisternis buiten de gemeenschap, die als in een vicieuze cirkel juist daardoor wordt bevestigd en gereproduceerd. De hekken rondom de gemeenschap zijn niet alleen een resultaat van de wens om een ruimte voor de buitenstaander, de vreemdeling, te construeren, opdat hij/zij niet ongezien en ongestraft binnen kan, maar vooral ook om een gepurificeerde, rationele en ‘verlichte’ ruimte voor de leden te creëren. Één van de bekendste hekgemeenschappen op dit moment is *Palm Island*. Dit volledig kunstmatig geconstrueerde eiland in de vorm van een palmboom ligt voor de kust van de stad van Dubai en is een toevluchtsoord van luxe, privacy en veiligheid.⁵⁰ Opvallend is dat *strawberry fields*-achtige *gated communities* zoals Palm Island in sterke mate overeenkomen met de interne marktideologie van de Europese Unie in termen van het accommoderen van rijkdom en het verweer en de vijandigheid tegen de vaak arme en ingebeeld gevaarlijke mobiele ander, zoals de asielzoekers, moslims, zigeuners en zwervers.⁵¹ Net zoals een hekgemeenschap belooft ook de Europese Unie het gemakkelijke en comfortabele leven, daarbij vaak gebruikmakend van posters en brochures van glanzende, gelukkige (witte) mensen die zich comfortabel ontspannen op stranden en fietsen (zie de voorbladen van twee informatieboekjes in foto’s 1 en 2).

es.ca
extraordinary

Welcome to a revolutionary concept in beachfront living.
Introducing The Palm.

palmsa

1 800 970-1000
www.palmsales.ca

Advertenties van het comfortabele leven⁵²

Private partijen spelen een belangrijke rol in beslissingen over wie er binnen mag komen; de politiek van het entreebeleid is louter nog technocratisch en procesmatig. De Europese Unie wordt gekenmerkt door een bio-politieke beheersing en regulering van de externe grenzen teneinde een onderscheid te maken in wie er al dan niet welkom zijn. Ook de EU heeft zich verschanst achter slagbomen en

It's a better life

How the EU's single market benefits you

zelfs in toenemende mate op een militaristische manier. De politieke hysterie over de ingebeelde hordes migranten die de naties in de EU zouden komen overspoelen, en die wordt uitgedragen door opinieleiders in diverse West-Europese landen in samenhang met de schok van de 9/11 gebeurtenissen, heeft sterk bijgedragen aan deze toenemende militarisering van de externe grenzen. En net zoals bij

een hekgemeenschap worden die nieuwkomers geselecteerd die direct assimileerbaar zijn in termen van identiteit en welvaart, terwijl anderen worden tegengehouden aan de grenzen. Een andere groep mensen beweegt zich ongezien en anoniem door het labyrint, vaak geholpen met behulp van buitenwettelijke menselijke handelaars, soms met behulp van wettelijke profijtzoekers als arbeidsmarktbemiddelaars. Zij zijn degenen die op onze velden werken, onze huizen bouwen en schoonmaken, op onze kinderen passen, kortom die het comfortabele leven van de inwoners van de EU blijven mogelijk maken. Dat neemt echter niet weg dat de protectiepoorten rondom de gemeenschap er niet in slagen om de angst weg te nemen, zoals overtuigend is aangetoond in het overzicht van Blandy et al. en een vergelijkbare studie door Wilson-Doenges.⁵³ De ingezetenen van hekgemeenschappen blijken helemaal niet veiliger, de daadwerkelijke misdaadcijfers verschillen niet van die van niet-beschermde buurten. Voorts is het sociaal engagement beduidend lager in beschermde gemeenschappen terwijl, markant genoeg, de angst voor buitenstaanders in het algemeen hoger is.⁵⁴ Blijkbaar geldt dat hoge protectiemuren gepaard gaan met een angst voor de onbekende en/of ambigue wereld buiten de poorten. In een hekgemeenschap wordt, goed beschouwd, dus een vals gevoel van veiligheid gekocht, er ontstaan minder sociale banden tussen de geïndividualiseerde leden en de sociale banden tussen leden binnen de gemeenschap en de niet-leden die worden buitengesloten gaan verloren. De creatie van een utopische werkelijkheid door het contractueel samenwonen in een bewaakte gemeenschap ter bescherming van het comfort, de privacy en de veiligheid moet een verlangen vullen, maar blijkt dus niet effectief en heeft bovendien een hoge prijs. Die prijs wordt per definitie betaald door de buitengesloten Ander, maar ook door de zelf gekozen ruimtelijke opsluiting van de beschermde, maar in werkelijkheid onvrije leden. Door deze vorm van afstandscreatie, ontkenning van de wereld en terugtrekking uit de wereld,

komt de EU terecht in een staat van fundamentele uitsluiting.⁵⁵ Hoewel herhaaldelijk wordt geproclameerd en gepropagandeerd door de ontwikkelaars van *gated communities* dat de wrede werkelijkheid, de chaos en de vijandige buitenwereld buiten de poort blijven, wordt de angst hiervoor niet minder. Deze neemt juist toe. Vergelijkenderwijs wordt de angst om 'overspoeld' te worden gevoeld door politieke marketeers in de EU die het hebben over 'massa's, hordes en golven immigranten waaruit de noodzaak zou volgen om 'onze zelfverdiende' welvaart, en 'onze eigen' identiteit en 'ons' culturele erfgoed te beschermen. Het is een grens- en immigratiepolitiek die bewuste segregatie en onverschilligheid construeert ten aanzien van de Ander en die de angst in de Europese gemeenschap niet reduceert, maar juist bevestigt en bestendigt. Protectie van comfort is een fabel, een mythe, het is niet alleen inefficiënt zoals neoklassieke economen ons duidelijk maken, het is ook vanuit mondiaal perspectief onrechtvaardig, zoals kritisch geografen, activisten en enkele liberale politieke filosofen ons laten weten, en het is ook nog eens ineffectief.

6. CONCLUSIE

Kijkend naar het huidige Europese geopolitieke landschap kan vastgesteld worden dat ondanks en misschien wel dankzij processen van globalisering, postmodernisme en vergaande commercialisering, het maken van grenzen en het creëren van sociale uitsluiting niet zijn verdwenen. De Europese Unie schrijft een nieuw landschap van muren in de aardkorst van het continent Europa. Harde neoconservatieve muren worden opgericht die grimmig en angstaanjagend en soms dodelijke gevolgen hebben, maar tegelijkertijd zijn er in diezelfde muren ook moedwillige neo-liberale openingen en is er bewuste blindheid voor bepaalde (onwettige) arbeidskrachten die helpen om het gemak

en het comfort van de ingezetenen te bestendigen en vergroten. Het debat over de externe grens en het immigratiebeleid van de EU, waarvan het kritieke/radicale potentieel zo verfrissend door enkele liberale filosofen, politiek geografen en activisten is onthuld, zou kunnen profiteren van het inzicht waarom en hoe grenzen als mechanismen van protectie onlosmakelijk verbonden zijn met angst. Onze opvatting is dat deze neoconservatieve begrenzingspraktijk meer en meer past bij de beschrijving van een *gated community*, waarin een protectionistische logica wordt gekoppeld aan de maximalisering van de veiligheid, welvaart en privacy, ten nadele van lokale en individuele pogingen om deze grenzen te doorbreken. Deze door comfort geobsedeerde *strawberry fields*-politiek binnen, en kersenpluk-tactiek buiten de Europese Unie is hoogst dubieus vanuit zowel globaal economische welvaart en welzijn, als ook vanuit een normatief humanitair standpunt. Ongelijkheid en segregatie worden er door gereproduceerd, zowel materieel als symbolisch. De Europese Unie is verworden tot een droomland, een utopie die uit winstbejag een harde selectie- en exclusiviteitspolitiek voert. De vervulling van de droom van de Europese Unie, zijnde ultiem comfort en een herkenbare gemeenschappelijke identiteit, is per definitie onmogelijk – er zal altijd een tekort, altijd een dynamische Ander en altijd een verlangen zijn.⁵⁶ De gemeenschap is nooit klaar, nooit af, nooit volledig één. Wij zijn en blijven vreemdelingen voor onszelf zoals Julia Kristeva al stelde.⁵⁷ Misschien is dat de les die te trekken is uit het huidige falen van de angstpolitiek van de EU, namelijk dat wij moeten leren leven met een tekort, met een niet voltooide en onvolledige Zelf. Want juist vanuit het eigen tekort kan de Ander met vertrouwen tegemoet worden getreden, daar hij of zij geen categorie is en hij/zij eveneens een tekort kent, ook onvoltooid is. Alleen als wij kunnen accepteren te leven in het tekort, zijn we misschien, heel misschien in staat om, zoals de Beatles ons al voorhielden, te leven met onze ogen open.

- 1 Zie de rapporten van de Europese Commissie, *On a community immigration policy* (2000), *On immigration, integration and employment* (2003), en *Green paper on an EU approach to managing economic migration* (2005).
- 2 Krugman en Obstfeld, *International economics*.
- 3 Onlangs had Henk van Houtum hierover een debat met Lei Delsen (zie elders in deze bundel) in het blad *Geografie* (oktober 2005) (<http://www.ru.nl/ncbr/hvh/Opengrenzen-Geografie2005.pdf>.) Waar deze pleitte voor gesloten grenzen, pleitte Henk van Houtum juist voor meer open grenzen zowel om economische als humanitaire redenen.
- 4 Bauder, 'Equality, justice and the problem of international borders'.
- 5 Bauder, 'Equality, justice and the problem of international borders', p. 203.
- 6 Samers, 'Immigration and the specter of Hobbes: some comments for the quixotic Dr. Bauder'.
- 7 Megoran, 'The case for ending migration controls'.
- 8 Jordan en Düvell, *Migration: the boundaries of equality and justice*.
- 9 Carens, 'Aliens and citizens'; idem, 'Realistic and idealistic approaches'; Dummet, *On immigration and refugees*; Harris, *Thinking the unthinkable*; Hayter, *Open borders*; idem, 'Open borders'.
- 10 Kymlicka, 'Territorial boundaries', p. 249.
- 11 Kymlicka, 'Territorial boundaries', p. 253.
- 12 Samers, 'Immigration and the spectre of Hobbes'.
- 13 Hiebert, 'A borderless world', p. 189; Preston, 'Gender, inequality and borders'; Sassen, 'Is this the way to go?'.
- 14 Jordan en Düvell, *Migration: the boundaries of equality and justice*, p. 201.
- 15 Autochtonen betekent letterlijk *auto* (= zelf, eigen) *chthonos* (= grond, bodem), zij die binnen dit territorium geboren zijn, de 'inboorlingen'

- 16 'Allochtonen' betekent letterlijk *allos* (= andere) *chthonos* (grond), zij geboren op een andere grond, zij niet van hier.
- 17 Zie ook Balibar en Wallerstein, *Race, nation, class*; Derrida, *Over gastvrijheid*; Sibley, *Geographies of exclusion*.
- 18 Sibley, *Geographies of exclusion*; Jenkins, *Social identity*; Paasi, *Territories, boundaries and consciousness*; Benhabib, 'Toward a deliberative model'; Bauman, *Postmodernity and its discontents*.
- 19 Zie ook Van Houtum, 'Borders of comfort'.
- 20 Lacan, *L'angoisse*; Harari, *Lacan's seminar on 'anxiety'*; Žizek, *Het subject en zijn onbehagen*.
- 21 Sibley, *Geographies of exclusion*.
- 22 Bauman, 'Modernity and ambivalence'.
- 23 Bauman, 'Modernity and ambivalence'.
- 24 Zie ook Bradley, *Fractured identities*
- 25 Zie Urry, 'The global media and cosmopolitanism'.
- 26 Bauman, *Postmodernity and its discontents*.
- 27 Sibley, *Geographies of exclusion*, p. 39.
- 28 Bauman, *Wasted lives*.
- 29 Sassen, *The mobility of labor and capital*, p. 36-37, (onderstreping door de auteurs)
- 30 De Lange, *Arbeidsmigratie naar Nederland*.
- 31 De Lange, *Arbeidsmigratie naar Nederland*.
- 32 Europese Commissie, *European neighbourhood policy*.
- 33 Europese Commissie, *On a community immigration policy*.
- 34 Europese Commissie, *On immigration, integration and employment*.
- 35 In een interview met The Financial Times (2005).
- 36 Europese Commissie, *Green paper on an EU approach*, p. 5.
- 37 Bauman, *Wasted lives*, p. 88.
- 38 Morris, L., *Managing migration*. Zie ook Joppke, *Selecting by origin*.
- 39 Zie ook Favell en Hansen, 'Markets against politics'.
- 40 Žižek, *Het subject en zijn onbehagen*. Zie ook Deichmann, 'Slavoj Žižek'.
- 41 Ugur, 'Freedom of movement vs. exclusion'; idem, 'The

- ethics, economics and governance of free movement'; Hiebert, 'A borderless world'.
- 42 Jordan en Düvell, Migration: the boundaries of equality and justice; Samers, 'An emerging geopolitics of 'illegal' immigration'; Pijpers, 'Mutual dependency'.
- 43 Favell en Hansen, 'Markets against politics'.
- 44 Blakely en Snyder, *Fortress America*.
- 45 Low, 'The edge and the centre'.
- 46 Low, 'The edge and the centre'.
- 47 Davis, 'Fortress Los Angeles'.
- 48 Blandy, 'Gated communities', p. 2.
- 49 Davis, *City of quartz*.
- 50 zie ook www.palmsales.ca.
- 51 Urry, 'The global media and cosmopolitanism'.
- 52 Bronnen: informatiepamfletten van *Palm Island* (bij www.palmsales.ca, 2005) en de Interne Markt (Europese Commissie, *Interne markt*, 2002).
- 53 Blandy, 'Gated communities'; Wilson-Doenges, 'An exploration of sense of community'.
- 54 Blandy, 'Gated communities'; Wilson-Doenges, 'An exploration of sense of community'.
- 55 Lacan, *L'angoisse*. Zie ook Harari, *Lacan's seminar on 'anxiety'*.
- 56 Lacan, *L'angoisse*; Harari, *Lacan's seminar on 'anxiety'*.
- 57 Kristeva, *Strangers to ourselves*.

L I T E R A T U U R

- Balibar, E., en I. Wallerstein, *Race, nation, class. Ambiguous identities*, London, Verso, 1991.
- Bauder, Harald, 'Equality, justice and the problem of international borders: the case of Canadian immigration regulation', in: *ACME. An international e-journal for critical geographies*, 2003, 2, p. 167-182.
- Bauman, Z., 'Modernity and ambivalence', in: M. Featherstone (red.), *Global culture: nationalism, globalization and*

- modernity. A theory, culture & society special issue*, London, SAGE Publications, 1990, p. 143-169.
- Bauman, Z., *Globalisation. The human consequences*, Oxford, Polity Press, 1998.
- Bauman, Z., *Postmodernity and its discontents*, Cambridge, Polity Press, 1997.
- Bauman, Z., *Wasted lives. Modernity and its outcasts*, Cambridge, Polity Press, 2004.
- Benhabib, S., 'Toward a deliberative model of democratic legitimacy', in: S. Benhabib (red.), *Democracy and difference. Contesting the boundaries of the political*, Princeton, Princeton University Press, 1996, p. 67-94.
- Blakely, E., en M. Snyder, *Fortress America*, Washington, Brookings Institute, 1997.
- Blandy, S., D. Lister, R. Atkinson en J. Flint, 'Gated communities. A systematic review of the research evidence', summary, ESRC Centre for Neighbourhood Research, (2003): <http://www.bristol.ac.uk/sps/cnrpaperspdf/cnr12sum.pdf>.
- Bradley, H., *Fractured identities. Changing patterns of inequality*, Cambridge, Polity Press, 1997.
- Carens, J., 'Aliens and citizens: the case for open borders', in: *Review of Politics*, 1988, 49, p. 251-273.
- Carens, J., 'Realistic and idealistic approaches to the ethics of migration', in: *International Migration Review*, 1996, 30, p. 156-170.
- Davis, M., 'Fortress Los Angeles: the militarization of urban space', in: M. Sorkin (red.), *Variations on a Theme Park*, New York, Noonday Press, 1992, p. 154-180.
- Davis, M., *City of quartz. Excavating the future in Los Angeles*, London, Verso Press, 1990.
- Deichmann, T., S. Reul en S. Zizek, 'Slavoj Zizek: Hartstocht voor het reële', internetartikel: EUROZINE, <http://eurozine.com/pdf/2002-04-05-zizek-nl.pdf>.
- Derrida, Jacques, *Over gastvrijheid*, Amsterdam, Boom, 1998.
- Dummet, M., *On immigration and refugees*, London, Routledge, 2001.

- Europese Commissie, *European neighbourhood policy. Strategy paper*, Brussel, C E C , 2004.
- Europese Commissie, *Green paper on an E U approach to managing economic migration*, Brussel, C E C , 2005.
- Europese Commissie, *Interne Markt*, Brussel, C E C , 2002.
- Europese Commissie, *On a community immigration policy*, Brussel, C E C , 2000.
- Europese Commissie, *On immigration, integration and employment*, Brussel, C E C , 2003.
- Europese Commissie, *Study on the links between legal and illegal migration*, Brussels, C E C , 2004.
- Falah, G., en D. Newman, 'The spatial manifestation of threat – Israelis and Palestinians seek a good border', in: *Political Geography*, 1995, 14, p. 689-706.
- Favell, A., en R. Hansen, 'Markets against politics. Migration, E U enlargement and the idea of Europe', in: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2002, 28, p. 581-601.
- Harari, R., *Lacan's seminar on 'anxiety'. An introduction*, New York, Other Press, 2001.
- Harris, N., *Thinking the unthinkable. The immigration myth exposed*, London, I.B. Taurus, 2002.
- Hayter, T., 'Open borders: the case against immigration controls', in: *Capital and Class*, 2001, 75, p. 149-156.
- Hayter, T., *Open borders. The case against immigration controls*, London, Pluto, 2000.
- Hiebert, D., 'A borderless world: dream or nightmare?', in: *A C M E. An international e-journal for critical geographies*, 2003, 2, p. 188-193.
- Houtum, H. van, 'Borders of comfort: ambivalences in spatial economic bordering processes in and by the European Union', in: *Regional and Federal Studies*, 2003, 12, p. 37-58.
- Houtum, H. van, 'The geopolitics of borders and boundaries', in: *Geopolitics*, 2005, 10, p. 672-679.
- Jenkins, R., *Social identity*, London, Routledge, 1996.
- Joppke, C., *Selecting by origin. Ethnic migration in the liberal state*, Cambridge, Harvard University Press, 2005.
- Jordan, B., en F. Düvell, *Migration. The boundaries of equality and justice*, Cambridge, Polity Press, 2003.

- Kristeva, J., *Strangers to ourselves*, New York, Columbia University Press, 1991.
- Krugman, P., en M. Obstfeld, *International economics. Theory and policy*, New York, Addison Wesley, 1997.
- Kymlicka, W., 'Territorial boundaries: a liberal egalitarian perspective', in: D. Miller en S. Hashmi (red.) *Boundaries and justice. Diverse ethical perspectives*, Princeton, Princeton University Press, 2001, p. 249-275.
- Kymlicka, W., 'Three forms of group-differentiated citizenship in Canada', in: S. Benhabib (red.), *Democracy and difference. Contesting the boundaries of the political*, Princeton, Princeton University Press, 1996, p. 153-170.
- Lacan, J., *Le séminaire de Jacques Lacan*, deel 10: *L'angoisse*, 1962-1963, Paris, Seuil, 2004.
- Lange, T. de, S. Verbeek, R. Cholewinski en J. Doomernik, *Arbeidsmigratie naar Nederland. Regulering en demografische en economische aspecten in internationaal vergelijk*, Den Haag, Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken, 2003.
- Low, S., 'The edge and the centre. Gated communities and the discourse of urban fear', in: *American Anthropologist*, 2001, 103, p. 45-58.
- Megoran, N., 'The case for ending migration controls', in: *Antipode*, 2005, 37, p. 638-642.
- Morris, L., *Managing migration. Civic stratification and migrants' rights*, London, Routledge, 2002.
- Paasi, A., *Territories, boundaries and consciousness: the changing geographies of the Finnish-Russian border*, Chichester, Wiley, 1996.
- Pijpers, R., 'Mutual dependency of Dutch employers and Polish employees in Northern Limburg, the Netherlands', in: *Regions*, 2005, augustus, p. 5-8.
- Preston, V., 'Gender, inequality and borders', in: *ACME. An international e-journal for critical geographies*, 2003, 2, nr. 2, p. 183-187.
- Samers M., 'An emerging geopolitics of 'illegal' immigration in the European Union', in: *European Journal of Migration and Law*, 2004, 6, p. 27-45.

- Samers, M., 'Immigration and the spectre of Hobbes. Some comments for the quixotic Dr. Bauder', in: *ACME. An international e-journal for critical geographies*, 2003, 2, nr. 2, p. 210-217.
- Sassen, S., 'Is this the way to go? Handling immigration in a global era', internetartikel: *EUROZINE*, <http://eurozine.com/pdf/2002-09-17-sassen-en.pdf>.
- Sassen, S., *The mobility of labor and capital. A study in international investment and labor flow*, Cambridge, Cambridge University Press, 1988.
- Sibley, D., *Geographies of exclusion. Society and difference in the West*, London, Routledge, 1995.
- Ugur, M., 'Freedom of movement vs. exclusion: a reinterpretation of the 'insider'-'outsider' divide in the European Union', in: *International Migration Review*, 1995, 29, p. 964-999.
- Ugur, M., 'The ethics, economics and governance of free movement', voorpublicatie, *UNESCO*, 2004, <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001391/139148E.pdf>.
- Urry, J., 'The global media and cosmopolitanism', ongepubliceerd paper, Lancaster University, 2000: <http://www.comp.lancaster.ac.uk/sociology/soc056ju.html>
- Walters, W., 'The frontiers of the European Union: a geostrategic perspective', in: *Geopolitics*, 2004, 9, p. 674-698.
- Walzer, M., *Spheres of justice*, New York, Basic Books, 1983.
- Wilson-Doenges, G., 'An exploration of sense of community and fear of crime in gated communities', in: *Environment and Behavior*, 2000, 32, p. 597-611.
- Žižek, S., *Het subject en zijn onbehagen*, Meppel, Amsterdam, Boom, 2000.